

Muistelemisesta ja sen merkityksestä

Puheenvuoro Terveystieteiden tutkimuskeskuksen psykologit ry:n keskusteluillalla 21.11.2006
Riitta Mönkäre

Näkökulmani tämän illan teemaan on siivilöitynyt kaunokirjallisuuden ja perinteen kautta. Puhun muistelemisesta ja siihen liittyen muistamisesta, unohtamisesta sekä niiden merkityksestä. Lähestyn aihetta kahdesta suunnasta: suullisen ja kirjallisen muistelemisen piirteistä.

Suullisen kerronnan tilanteessa on läsnä aina vähintään yksi toinenkin ihminen: kuulija, kuuntelija. Tämän toisen rooli voi olla monenlainen: hän voi olla esimerkiksi lapsenlapsi, jolle kertoja haluaa välittää jonkun muiston; hän voi olla ikätoveri, jonka kanssa muistellaan yhdessä; hän saattaa olla tutkija tai perinteen kerääjä. Kuuntelijan läsnäololla saattaa olla suuri merkitys muistojen esiintulolle, sisällölle ja kertomisen tavalle.

Erilaiset roolit tuottavat erilaista kuuntelua, erilaisia kommentteja, voipa kuuntelijalla olla aivan tiettyjä kysymyksiä esitettävänä riippumatta siitä, mitä kertoja itse muisteli – kuuntelijan reaktiot, rooli ja oma kiinnostus vaikuttavat siihen, miten muistelu etenee ja millaisia muistoja kertoja ”muistaa”. Kerronnan kontekstista ja tunnelmasta, omasta latauksestaan riippuen kuulijan suhtautuminen kuulemaansa voi olla erilainen. Hän saattaa kannustaa, ohittaa, paheksua; hän voi ilmaista hämmästyksiä, yllättyneisyyttä, ilahtumista, surua, samaa mieltä olemista, eri mieltä olemista... kaikki tämä vaikuttaa eri tavoin kertomistilanteessa siihen, mitä ja miten kertoja muistaa ja muistelee, mitä unohtaa – todella unohtaa tai jättää kertomatta.

Muistelija valitsee, mitä kertoo. Hän ei välttämättä kerro aivan kaikkea, mitä asiasta muistaa ja mitä olisi kerrottavissa. Hän saattaa myös värittää tai mitätöidä muisteluaan sen mukaan, millainen tavoite hänellä kertomisensa ja kertomuksensa suhteen on tai millainen on kuulijan rooli ja asennoituminen. Muistelukerronnassa voi kuulijan mielestä olla ristiriitaisuuksia ja epä johdonmukaisuuksia, mutta silti se voi olla totta ja aitoa kertojan mielessä. Iäkkäiden ihmisten suullisesta omaelämäkertakerronnasta tehdyssä tutkimuksessa on havaittu, että muistojen kertomisessa on paljolti kyse totuuden kertomisesta: merkitystä ei ole niinkään sillä, onko totuutta helppo vai vaikea kertoa vaan sillä, että kertoo totuuden eikä valehtelee. Muistojen kertojalle on tärkeää, että hänen kertomaansa uskotaan. Eri ihmiset voivat myös muistaa tai ainakin kertoa saman asian eri tavalla ilman, että kukaan valehtelee. Samasta asiasta voi olla erilaisia muistikuvia vaikka jokainen muistelija pyrkisi totuuteen.

Usein muistitiedosta kiinnostunut kuulijakin etsii "totuutta" jostain asiasta. Sen tavoittaminen voi olla ongelmallista. Voi tietenkin myös kysyä, onko kaikissa muisteltavissa asioissa alun perinkään ollut yhtä ainoaa totuutta, joka olisi rekonstruoitavissa. Menneisyys ei ehkä koskaan ole tavoitettavissa sellaisenaan, vaan muistaminen ja muisteleminen näyttää menneen nykyisyyden valossa. Muistojen autenttisuus onkin vaikea kysymys: onko ja jos on, millä tavalla tai millä ehdoilla mahdollista palauttaa mieleensä mennyt tapahtuma, kokemus ilman, että kaikki sen ja nykyhetken välissä eletty ja koettu vaikuttaa muistoon?

Muisteleminen on muistitiedon talteen saamisen lisäksi tärkeää myös hyvin henkilökohtaisella tasolla. Tunnetta hyvin ilmiön, että jo keski-ikässä aletaan yhä useammin puhua menneistä ajoista. Muistellessa yksittäiset tapahtumat ja elämän jaksot saavat merkityksen elämän kokonaisuuden kautta ja elämän kokonaisuus saa merkitystä yksittäisten tapahtumien ja jaksojen kautta. Voi ajatella, että muistelukertaja kertoo toisten lisäksi itselleen tulkien elämänsä ja sen tapahtumia. Samalla hän asettaa itsensä johonkin kokonaisuuteen, hahmottelee tapahtumien syitä ja seurauksia, arvottaa asioita, jäsentää elämänsä ja vaikuttaa tapahtumien emotionaaliseen merkitykseen. Omaelämäkerrallisten kertomusten kertominen näyttää etenevän luonnollisessa aikajärjestyksessä alusta loppuun, mutta muistelemissa on olennaista se, että muistelijä muistelleessaan ja kertoessaan jo tietää, miten tarina päättyy. Tarinan loppu siis oikeastaan säätelee muistamista ja tarinan kerrontaa. Elämäkerrtomusten jännite liittyy yleensä siihen, miten kertojasta tuli se, mikä hän nyt on.

Joitakin muistoja tulee kerrotuksi niin usein, että niistä muodostuu jo vakiintunut tarina; se kerrotaan aina samalla tavalla. Jotkin muistot taas ovat niin arkoja, ettei niistä puhuta ehkä koskaan. Vaikka joku kysyisi asiasta, vastaus voi olla: "En muista." Toisaalta muistot voivat tulvia mieleen vastustamattomasti, vaatia huomiota ja usein myös niiden jakamista jonkun kanssa. Muistot voivat suorastaan piinata ja vainota jättämättä rauhaan.

Vaikka menneisyyttä ei voi muuttaa, sitä voi tulkita uudelleen. Menneisyyden muisteleminen saattaa antaa nykyhetken tiedon ja kokemuksen kautta menneisyyden tapahtumille erilaisen tulkinnan kuin tapahtumahetken tai pian sen jälkeisen ajan tulkinta oli. Ihminen pyrkii aktiivisesti ymmärtämään, selittämään ja ennustamaan elämäntapahtumiaan. Menneisyyden muistelemisen kautta voi löytää nykytilanteelle merkityksen ja suhteutuksen ja pyrkiä myös näkemään tulevaisuuttaan. Aikaisempien valintojen, tekojen, tapahtumien seuraukset ovat muisteluhetkellä ainakin osittain jo näkyvissä; aikaisemmin käsittämätön voi nyt olla selitettävissä. Jotkin tuskalliset – ja monet muutkin – muistot ovat ehkä jo painuneet lähes tai kokonaan tavoittamattomiin.

Tähän mennessä olen puhunut pääasiassa suullisesta muistelukerronnasta. Samat asiat pätevät paljolti myös kirjoittamalla muisteluun, vaikka jotkin ovat myös olennaisesti toisin. Tuleva lukija – ”kuulija” – ei yleensä ole kirjoittaessa läsnä, vaikka muistelijalla voi olla mielikuvia tulevista lukijoista ja heidän reaktioista lukemaansa. Itse kirjoittamistilanteessa välitön ohjaava palaute ja vuorovaikutus kuitenkin puuttuu. Muistelun valinnat ja ilmaisut voivat olla harkitumpia ja hiotumpia, muistelu etenee muistelijan ehdoilla – spontaanisuus, kuulijan kysymykset ja asennoituminen tai muut tilannetekijät eivät pääse vaikuttamaan samalla tavoin kuin suullisessa muistelussa. Toisaalta muistot saattavat olla yksityiskohtaisempia, kun on aikaa muistella tarkemmin – toisaalta muistojen aukot on täytettävä kirjallisessa esityksessä eri tavalla kuin puheessa. Kirjoittaessa voi helpommin karsia, poistaa ja tiivistää – ei ehkä kerrota kaikkea, mitä suullisesti kerrottaessa saatettaisi innostua kertomaan.

Päiväkirja voi toimia muistamisen apuvälineenä. Sitä kirjoitetaan tavallisesti vain itselle. Poikkeuksiakin on: päiväkirjaa voi kirjoittaa myös sillä ajatuksella, että se joskus on sellaisenaan tai toimitettuna toisten luettavissa. Vaikka päivänkirjan kirjoittajat tavallisesti ilmeisesti kuitenkin ajattelevat kirjoittavansa vain itselleen – muistaakseen, selvittääkseen ajatuksiaan, purkaakseen mieltään - voi mielestäni kysyä, eikö kirjoittaessaan kuitenkin aina ole tietoinen siitä, että joku voi – vaikka salaa – lukea tekstiä? Usein päiväkirjaa kirjoitetaan ikään kuin jollekulle olemassaolevalle tai kuvitellulle henkilölle – joskus tulevalle itselle lähes kuin toiselle henkilölle – joskus päiväkirja sinänsä saa aivan kuin ihmisen aseman kuulijana, lukijana, ymmärtäjänä.

Elämäkerta on yleensä jonkun toisen tietystä henkilöstä kirjoittama elämäntarina. Jos kirjoittaja on tuntenut henkilön, josta kirjoittaa, elämäkerta saattaa sisältää kirjoittajan omaa muistelua tästä henkilöstä ja hänen elämästään. Usein muistot ja muistelu perustuvat kuitenkin dokumentteihin ja toisten kertomiin muistoihin kyseisestä henkilöstä.

Omaelämäkerta on muistelijan itsensä yleensä varttuneemmalla iällä kirjoittama elämäntarina. Omaelämäkerrassa esitetään tavallisesti tarina siitä, miten muistelijasta tuli se, mikä hän kirjoittamisen aikaan oli, mikä hänestä oli tullut. Yleensä omaelämäkerta kirjoitetaan toisten luettavaksi. Raja omaelämäkerran ja muistelmien välillä ei välttämättä ole kovin selvä. Omaelämäkerta on tavallisesti kirjoitettu jo melko varttuneella iällä, kun elämäntarinan voi ajatella olevan lähes valmis, muistelmat voi kirjoittaa varsin nuorenaikin tai vain tiettyyn tapahtumaan tai elämänvaiheeseen liittyen. Muistelmatkin on tarkoitettu julkisiksi.

Lukijan, muistoista ja muistelemisesta kiinnostuneen ja aivan erityisesti muistojen ja muisteluiden avulla tietoa hakevan on mielestäni olennaisen tärkeää olla tietoinen

siitä, minkätyyppistä muistelua milloinkin on lukemassa tai millä tavalla on kerätty se muistitieto, johon tutkimus perustuu.

Muistamisen ja muistelemisen yksi ulottuvuus on sukututkimus, paikallishistoria, yleensäkin ns. mikrohistoria: yksittäisten ihmisten, sukujen tai paikkakuntien tarinat ja kohtalot. Kiinnostus näitä asioita kohtaan tuntuu lisääntyneen viime aikoina hyvin paljon. Olen itsekin innostunut oman sukuni aivan harrastelijamaisesta tutkimisesta parisen vuotta sitten. Tähän mennessä olen voinut "palauttaa muistiin" monia unohtuneita ja ikään kuin kadonneita henkilöitä ja heidän vaihteitaan. Sen myötä olen myös alkanut ymmärtää monia elämässäni vaikuttavia asioita uudella tavalla. Samaan ilmiöön liittyy mielestäni myös se, että myös julkisesti on aiemmin unohduksissa olleita ihmisiä ja ihmisryhmiä kohtaloineen alettu muistaa ja tutkia ja voisi jopa sanoa: muistamalla on tunnustettu heidän olemassaolonsa, henkilökohtaisten kokemustensa ja kohtaloidensa merkitys.

- Päätän tämän puheenvuoroni sitaattiin Mika Waltarin Sinuhe egyptiläisestä. Romaanihenkilö Sinuhe kertoo, miksi on kirjoittanut elämäntarinansa, "muistelmansa":

"OLEN NÄET KIRJOITTANUT TÄMÄN KAIKEN ITSENI TÄHDEN JAKSAAKSENI ELÄÄ JA SELVITTÄÄKSENI ITSELLENI, MIKSI OLEN ELÄNYT."

Lähteitä

FINGERROOS, OUTI 2004 *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 985.

HÄNNINEN, VILMA 2002 [2000] *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Acta Universitatis Tamperensis 696. Tampereen yliopisto, Tampere

MÖNKÄRE, RIITTA 2004 *Selviytymisen tarinoita Mika Waltarin Sinuhe egyptiläisessä*. Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta, Taiteiden tutkimus, Kotimainen kirjallisuus. Pro gradu –tutkielma.

RANINEN-SIISKONEN, TARJA 1999 *Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 766. Vammala.

SAARENHEIMO, MARJA 1997 *Jos etsit kadonnutta aikaa. Vanhuus ja oman elämän muisteleminen*. Vastapaino, Tampere.